

Какво сродява Франклин Делано Рузвелт с другите харизматични колективисти на 30-те години

Книгата на Волфганг Шифелбуш¹ „Трите нови курса: Размисли за Америка на Рузвелт, Италия на Мусолини и Германия на Хитлер, 1933-1939” предизвика поредната вълна от интерес към световната история през 30-те години на XX век. Ето и някои от оценките в американския печат.

„Провокативен... Шифелбуш е блестящ историк в областта на сравнителния анализ... Забележителни идеи.” (в. “Лос Анджелис таймс”)

„Има ли нещо общо между „новия курс”, нацизма и фашизма? Да, убеждава ни Шифелбуш, като обръща внимание на факта, че и в трите случая начело на държавата застават харизматични личности, които се осланят на масовата пропаганда, за да осъществят идеите си.” (сп. “Лайбрари Джърнал”)

„Какво можем да научим от архитектурата на една нация? Доста много, твърди Волфганг Шифелбуш. На практика авторът сравнява монументалното строителство, издигнато във възхвала на триумфа на фашизма в Италия, на нацизма в Германия и на социалния прогресивизъм на „новия курс” в САЩ и открива поразителни сходства. Шифелбуш отбелязва общите характеристики и в трите държави, резултат от Голямата депресия – харизматични лидери, мащабни проекти за строителство на обществени съоръжения, монументална архитектура, „нов идеал” – обикновеният, малкият човек, мощна пропагандна машина, която поддържа образа на държавата, че властта ѝ е несломима. Полемична, завладяваща, убедително написана, книгата представлява изключително въодушевяващ исторически анализ”. (в. “Стар трибюн”, Минеаполис)

Представяме ви размислите на Дейвид Боуз² за книгата на германския историк Волфганг Шифелбуш, публикувани през октомври 2007 година в сп. “Ризън”³.

На 7 май 1933 година, само два месеца след като Франклин Делано Рузвелт встъпва в длъжност, репортерът от в. „Ню Йорк таймс” Ан О’Хара Маккормик⁴ отбелязва, че атмосферата във Вашингтон “странно напомня на Рим в първите седмици след похода на черноризците, на Москва в началото на петилетния план... Америка буквално си просеше заповеди”. Администрацията на Рузвелт, добавя тя, „предвижда създаването на федерация на промишлеността, работната сила и правителството по модела на корпоративната държава, която съществува сега в Италия”.

¹ Волфганг Шифелбуш – независим учен, занимаващ се с история и културология, лауреат на престижната награда „Хайнрих Ман” за документалистика. (бел. пр.)

² Дейвид Боуз - изпълнителен вицепрезидент на института “Катон” и автор на книгата “Либертарианството. История, принципи, политика”. (бел. пр.)

³ Оригиналният текст е достъпен на <http://www.reason.com/news/show/122026.html> Преводът е на Бинка Илиева, ИПИ.

⁴ Ан О’Хара Маккормик (1882-1954) – американска журналистика, 32 години работи като журналист-международник във в. „Ню Йорк таймс”. Тя е първата жена, удостоена с наградата „Пулицър” за журналистика (1937). Със своята откровеност и интелигентност си спечелва благоразположението на Рузвелт и е единствената, на която той многократно дава интервюта. (бел. пр.)

Тази статия не е цитирана в книгата *Трите нови курса*, увлекателно изследване на германския културолог Волфганг Шифелбуш. Но тя откроява централния момент в книгата: удивителната прилика между програмите на Рузвелт, Мусолини и Хитлер.

Помнейки ужасите на Холокоста и Втората световна война, не можем да останем равнодушни към подобни твърдения. Но през 30-те години, когато всички са съгласни, че капитализмът е претърпял поражение, не е трудно да се открият общи допирни точки и взаимно възхищение във Вашингтон, Берлин и Рим, без да споменаваме Москва, която остава извън центъра на вниманието на *Трите нови курса*.

Но тази книга не е само проява на историческо любопитство, което няма особено голямо значение в епохата на триумфа на демокрацията над фашизма, националсоциализма и комунизма. Шифелбуш завършва своето есе с предупреждението на либералния журналист Джон Флин⁵, направено през 1944 година: „държавната власт се храни за сметка на кризите и враговете. Оттогава насам нас ни предупреждаваха за много кризи и врагове и ние се примирихме с мисълта за държава, която е по-силна и чиято намеса в нашия живот е по-голяма, отколкото през 30-те години.”

Авторът намира общи черти в идеите, стила и програмите на тези различни режими, дори и в тяхната архитектура. „Неокласическият монументализъм, пише той, е архитектурният стил, чрез който държавата нагледно показва своята сила и власт”. В Берлин, Москва и Рим „врагът, който е трябвало да бъде унищожен, е свободната архитектура, останала в наследство от либерализма на XIX век, спонтанна смесица от стилове и структури”. През 30-те години във Вашингтон са построени множество неокласически паметници, макар и с по-малко разрушителни последици, отколкото в европейските столици. Спомнете си скулптурата пред сградата на Федералната търговска комисия „Мъжът, който контролира търговията” – мускулест мъж, който обуздава огромен кон. Та тя е по-подходяща за Италия от времето на Дучето!

„Да се сравнява, подчертава Шифелбуш, не означава да се поставя знак за равенство. Америка по времето на “новия курс” на Рузвелт не се превръща в еднопартийна държава; няма тайна полиция; конституцията остава в сила; няма концентрационни лагери; “новият курс” запазва институциите на либералнодемократическата система, които националсоциализмът отменя”. Но през 30-те години интелектуалците и журналистите отбелязват „някои сходни черти между “новия курс”, фашизма и националсоциализма”. И трите надхвърлят рамките на „класическия англо-френски либерализъм”, чиито характерни черти са индивидуализмът, свободният пазар, децентрализираната власт.

От 1776 година насам либерализмът започва да преобразува Западния свят⁶. В редакционна статия на списание „Нейшън” от 1990 година, преди то да изостави стария либерализъм, се отбелязва, че „освободеният от обременителната намеса на държавата човек се посвещава на естествената за него дейност – подобряване на условията на живот – и постига чудесни резултати, които днес ни заобикалят” – промишленост, транспорт, телефон, телеграф, канализация, изобилие от храна, електричество. Но редакторът е разтревожен от това, че „тези материални удобства са заслепили очите на сегашното поколение за причината, направила ги възможни”. Старите либерали ни напуснаха, а

⁵ Джон Флин (1882-1964) – американски журналист. Поддържа кандидатурата на Рузвелт за президент и е привърженик на „новия курс”. Но бидейки последователен антимиитарист, той се противопоставя на външната политика на Рузвелт и остро я критикува. (бел. пр.)

⁶ На 4 юли 1776 г. във Филаделфия, на конгрес с участието на тринайсет колонии, е подписана американската Декларация за независимост, съставена от Томас Джеферсън. (бел. пр.)

младите започнаха да умуват над въпроса може ли държавата да бъде положителна сила, която е по-добре да бъде използвана, отколкото ограничавана.

Същевременно други започнаха да отхвърлят либерализма като такъв. В романа си „Човекът без качества”, публикуван през 30-те години, Робърт Музил⁷ пише: „За нещастие времето обърна гръб на старите, благоприятни за Лео Фишел принципи на либерализма, на великите повели на идеалите на свободомислието, човешкото достойнство и свободната търговия, а разумът и прогресът в Западния свят бяха изместени от расовите теории и уличните лозунги”.

Мечтата за планово общество заразява както десните, така и левите. Ернст Юнгер⁸, влиятелен немски милитарист, с десни убеждения, описва своето отношение към Съветския съюз: „Казах си, наистина те нямат конституция, но те имат план. Това дори е отлично”. Още през 1912 година Франклин Рузвелт лично изразява своето възхищение от пруско-германския модел. „Те сметнаха за необходимо да пожертват свободата на индивида да се разпорежда със своята собственост в името на общата свобода на целия народ”, заявява той в речта си пред Народния форум в Трой, щата Ню Йорк.

Американските прогресисти бяха учили в германски университети, пише Шифелбуш, и „започнаха да възприемат теорията на Хегел за силната държава и пруския милитаризъм като най-ефективния начин за организация на съвременното общество, което вече не може да бъде управлявано на основата на принципите на анархолиберализма”. Философът-прагматик Уилям Джеймс⁹ в своето знаменито есе „Моралният еквивалент на войната” (1910) подчертава важността на реда, дисциплината и планирането.

Интелектуалците са обезпокоени от неравенството, бедността на работническата класа и комерсиализираната култура, създадена от масовото производство. (Вероятно те не са забелязвали противоречието между последния и първите два факта.) Либерализмът изглежда неподходящ за разрешаването на тези проблеми. Когато след Първата световна война икономическата криза удря Италия и Германия, а с настъпването на Голямата депресия - и САЩ, антилибералите се възползват от случая и започват да твърдят, че пазарът е претърпял неуспех и че е настъпило време за смели експерименти. В списание “Норт Америкън Ривю” (1934) писателят-прогресист Роджър Шоу описва „новия курс” като „фашистки способ за постигане на либерални цели”. Шоу не страда от халюцинации. Рексфорд Тагуел¹⁰, съветникът на Рузвелт, отбелязва в своя дневник, че Мусолини е направил „много неща, които ми се струват необходими”. Лорена Хикок, която е близка приятелка на Елеонор Рузвелт и известно време е живяла в Белия дом, пише с одобрение за местен чиновник, който заявил: „Ако [президентът] Рузвелт беше наистина диктатор, може би щяхме да постигнем нещо”. Тя добавя, че ако е била по-млада, то би искала да оглави „фашисткото движение в Съединените щати”. В доклад на Националната администрация за възстановяване – агенция, която създава картели и играе ключова роля в

⁷ Робърт Музил (1880-1942) – австрийски писател. Недовършеният му обемен роман „Човекът без качества” е всепризнат като най-важния роман в литературата на модернизма. (бел. пр.)

⁸ Ернст Юнгер (1895-1998) – германски писател. Мнозина го определят като един от най-големите съвременни писатели и ярка фигура в националистическото литературното движение на младите писатели, което възниква след Първата световна война. (бел. пр.)

⁹ Уилям Джеймс (1842-1910) – американски психолог и философ, един от родоначалниците на прагматизма. Брат на писателя Хенри Джеймс. (бел. пр.)

¹⁰ Рексфорд Тагуел (1891-1979) – икономист по въпросите на селското стопанство, част от „мозъчния тръст” на Рузвелт, един от специалистите със съществен интелектуален принос за „новия курс”. (бел. пр.)

началото на „новия курс” - направо се заявява: „Фашистките принципи са твърде сходни с тези, които ние развиваме тук, в Америка”.

Самият Рузвелт наричал Мусолини „достоеен за възхищение” и си признавал, че е „дълбоко впечатлен от това, което той е постигнал”. Възхищението било взаимно. В хвалебствена рецензия за книгата на Рузвелт “С поглед в бъдещето” (1933) Мусолини пише: „Принципът, в съответствие с който държавата вече не отстъпва от икономиката, се родее с фашизма... Няма съмнение, че настроенятия, които съпътстват тази коренна промяна, са също така близки на фашистките настроения”. Официозът на нацистката партия “Фьолкишер Беобахтер” многократно възхвалява „възприетата от Рузвелт националсоциалистическа идеология при провеждането на икономическата и социалната политика” и „развитието в посока към установяването на тоталитарна държава, чиято основа се явява изискването интересите на колектива да се поставят над тези на индивида”.

Рим, Берлин и Вашингтон проявяват склонност към военните метафори и военните структури. Фашистите, националсоциалистите и привържениците на “новия курс”, които по време на Първата световна война са били млади, с носталгия се оглеждат за експерименти в планирането, възможни във военновременен период. В своята реч при встъпването в длъжност Рузвелт се обръща с призив към нацията: „Ако искаме да вървим напред, то ние сме длъжни да вървим като дисциплинирана, верноподаническа армия, готова на жертви в името на общата дисциплина. Аз зная, че ние сме готови и сме съгласни да подчиним своя живот и своята собственост на такава дисциплина, откриваща възможност за ръководство, чиято цел е всеобщото благо. Аз без колебание ще поема върху себе си ръководството на нашата велика армия... Аз ще поискам от Конгреса единствено останалия инструмент за разрешаване на кризи - широки властови пълномощия за борба с кризисната ситуация, които са толкова неограничени, колкото пълномощията, които бих имал в случай на фактическо нападение на чуждестранен враг”. Подобен тон е новост за президент на американската република. Шифелбуш твърди, че “и Хитлер, и Рузвелт са били харизматични лидери, под влиянието на които се намирили масите, и без такова лидерство нито националсоциализмът, нито “новият курс” можеха да бъдат осъществени”. Този „плебисцитен” стил установява пряка връзка между водача и масите. Според Шифелбуш диктаторите от 30-те години се отличават от „предишните тирани, чието господство се основавало преди всичко на принудителната сила на техните преториански гвардии”. Масовите митинги, радиопредаванията, а в наши дни и телевизията сближават народа с лидера по начин, невъзможен дотогава.

С тази цел всички нови режими, зародили се през 30-те години, предприемат безпрецедентни пропагандни усилия. „Пропагандата, пише Шифелбуш, представлява средството, с помощта на което харизматичните лидери, заобикаляйки посредничеството на обществените и политическите институции като парламент, партии, групи по интереси, получават пряка власт над масите”. В хода на кампанията “Син орел” на Националната агенция по възстановяването на всяко предприятие, приело кодекса на агенцията, се предлага да използва символа на „Синия орел”, което е начин да се сплотят масите и да се призове всеки да покаже видим символ на подкрепа. Ръководителят на агенцията Хю Джонсън разкрива ясно целта на кампанията: „Тези, които не са с нас, са против нас”.

И до днес учените продължават да изучават пропагандата от онова време. В началото на 2007 година в Берлинския музей се откри изложбата „Изкуство и пропаганда – сблъсъкът на нациите, 1930-1945”. По мнението на критика Дейвид д’Арси изложбата показва как германското, италианското, съветското и американското правителства „са регулирали и

финансирани изкуството, когато политическата реклама е била поставена с пълна сила в служба на държавното строителство... Тези четири страни са сплотили своите граждани с помощта на плакати, изобразяващи възраждане и обновление”. На един американски плакат, изобразяващ ковашки чук, е изписан лозунгът: „Работи, за да останеш свободен”. Според д’Арси това „по чудовищен начин напомня на лозунга „Работата ни прави свободни” (Arbeit Macht Frei), който „приветствал” концлагеристите в Освиенцим. По същия начин повторната прожекция на класическия документален филм за “новия курс”, „Реката” (1938), подтиква критика Филип Кеникот, журналист във вестник „Вашингтон пост”, да напише: „Като гледаш отново този филм след 70 години, на нов DVD носител, се чувстваш отвратително... Има кадри, особено тези, показващи трактори (фетиш за пропагандистите от ХХ век), когато си сигурен, че този филм би могъл да бъде направен в която и да е от политическите киностудии на тоталитарните държави в Европа”.

Програма и пропаганда се сливат в строителството на обществени съоръжения и на трите системи. Управлението по проблемите на долината на реката Тенеси¹¹ (САЩ), строежите на аутобани (Германия), пресушаването на Понтинските блата край Рим – всички те са показни проекти, още една черта на „архитектурата на властта”, която излага „във витрина” енергията и жизнерадостността на режима.

Вие може би ще се запитате: „А къде все пак е Сталин в този анализ? Защо тази книга не е озаглавена *Четирите нови курса*?” Действително Шифелбуш многократно споменава Москва, така както прави и Маккормик в своята публикация във вестник „Ню Йорк таймс”. Но Сталин взема властта във вече съществуваща тоталитарна система. Той излиза победител в държавен преврат. Хитлер, Мусолини и Рузвелт, всеки по своему идва на власт вследствие на политически процес, като и тримата са силни лидери. Общото при тях е, че са „харизматични лидери”, което Шифулбуш смята за особено важно.

Шифелбуш не е първият, който забелязва това сходство. През 1933 година Бърти Чарлз Форбс, основателят на едноименното списание, осъжда „небуздания фашизъм”. През 1935 година бившият президент на САЩ Хърбърт Хувър, при обсъждането на “новия курс”, използва фрази от рода на „фашистко еднообразие”. Десет години по-късно той пише в мемоарите си: „Новият курс” представи на американците фашистката диктатура по отношение на бизнеса, работната сила и селското стопанство”. А последиците от мерки като Законът за регулиране на селското стопанство, установили „контрол над производството и пазарите, създадоха опасен паралел между американското селско стопанство и селскостопанските режими на Мусолини и Хитлер”. През 1944 година в книгата си „Пътят към робството” икономистът Фридрих фон Хайек подчертава, че планирането на икономиката може да доведе до тоталитаризъм. Той предупреждава американците и англичаните да не си мислят, че това зло е присъщо единствено на германците. Националсоциализмът, отбелязва той, в основите си има идеите на колективизма, които се разпространяват в Западния свят в продължение на не едно поколение.

През 1973 година един от най-изтъкнатите американски историци Джон Геръти от Колумбийския университет, вдигна голям шум със статията си „Новият курс, националсоциализмът и Голямата депресия”. Геръти бил почитател на Рузвелт, но и той не могъл да не забележи паралелите между Гражданския корпус за опазване на околната

¹¹ Управлението по проблемите на долината на реката Тенеси (The **Tennessee Valley Authority -TVA**) – федерална корпорация, създадена през 1933 г., за да организира и управлява икономическото развитие в района, който бил значително засегнат от Голямата депресия. (бел. пр.)

среда и подобните програми в Германия. „И двете програми, пише той, по същество са били разработени, за да държат младежта извън пазара на труда. Рузвелт описва трудовите лагери като средство „за предпазване на младите от опасностите на улицата”, Хитлер – като начин за избягване „безпомощното гниене на младежта по улиците”. И в двата случая целта е да се постигне полезен обществен резултат – животът в лагерите смесва хиляди млади хора от различни социални слоеве. Нещо повече, трудовите лагери и в двете държави са организирани на принципа на полувоенната държава с цел да се подобри физическото състояние на потенциалните войници и да се стимулира желание у обществото да поеме върху плещите си военната повинност в случай на извънредно положение”.

А през 1976 година кандидатът за президент Роналд Рейгън си навлече гнева на сенатора Едуард Кенеди, демократ от Масачузетс, на историка Артър Шлезинджър-младши, поклонник на Рузвелт, и на вестник „Ню Йорк таймс”, когато заяви пред журналисти, че „фашизмът действително е бил в основата на новия курс”.

Но Шифелбуш изследва тези връзки много подробно и от по-голямо историческо разстояние. Тъй като живата памет за националсоциализма и Холокоста избледнява, изследователите, особено в Германия, постепенно започват да прилагат обичайната политическа наука при разглеждането на движенията и събитията от 30-те години. Шифелбуш понякога се престарава, като пише, например, че веднъж Рузвелт се обърнал към Сталин и Мусолини като към „свои родни братя”. (В действителност от книгата на Артър Шлезинджър „Векът на Рузвелт”, която е послужила като източник на Шифелбуш, става ясно, че Рузвелт говорил за комунизма и фашизма като за родни братя по отношение един на друг, а не към него.) Но като цяло трудът на Шифелбуш представлява важен научен принос.

Да се сравнява, не означава да се приравнява, както казва Шифелбуш. Да се отбелязват реалните сходни черти между тези системи е отрезвяващо занимание. Но още по-важно е да се помни, че САЩ не станаха жертва на диктатура. Възможно е Рузвелт да е тълкувал широко конституцията и да е имал склонност към планиране и власт, невиджана преди в Белия дом. Но той не е бил убиец. И макар че населението, по израза на Маккормик „буквално очакваше заповеди”, американските институции не се разпаднаха. Върховният съд обяви някои мерки на “новия курс” за противоконституционни. Редица ръководители на предприятия се противопоставиха на този курс. Интелектуалците както от десния, така и от левия спектър, някои от които впоследствие станаха участници в ранното либертарианско движение, упрекваха Рузвелт. Републиканските политически дейци (какви времена са били!) се противопоставяха както на увеличаването на властта на Вашингтон, така и на разширяването на правомощията на изпълнителната власт.

В Германия имаше и парламент, и политически партии и бизнес-лидери, но всички те не устояха на натиска на хитлеристкото движение. В САЩ имаше нещо различно. Може би това е фактът, че тази страна е била създадена от хора, които са изоставили деспотите от Стария свят, за да намерят свободата в Новия свят, и които по-късно са извършили либертарианската революция. Американците са склонни да мислят за себе си като за личности с равни права и равни свободи. Нация, чиято основна идеология, по думите на наскоро починалия социолог Сеймур Мартин Липсет¹², е „антиетатизъм, ненамеса на

¹² Сеймур Мартин Липсет (1922-2006) – политически социолог. Основните му трудове са в областта на политическата социология, професионалните съюзи, социалната стратификация, общественото мнение и социология на интелектуалния живот. (бел. пр.)

държавата, популизъм и равноправие”, ще бъде многократно по-устойчива на нелибералните идеологии.